

УДК 37.013.21

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-3\(49\)-554-564](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-3(49)-554-564)

Канішевська Любов Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заступник директора з науково-експериментальної роботи, Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ, тел.: (044)-455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

Лесик Анжеліка Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. декана факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0003-1886-4088>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні аспекти проблеми формування лідерських якостей у підлітків.

Підлітковий вік – сенситивний період до формування лідерських якостей, оскільки характеризується інтенсивним розвитком формально-логічного та абстрактного мислення; посиленням інтересу до соціальних та особистісних питань; розвитком почуття дорослості; потребою у соціальному визнанні; розширенням кола спілкування з однолітками; послабленням зв'язку із дорослими та залежністю поведінки від ровесників.

Здійснено контент-аналіз дефініції «лідерські якості» у вітчизняних педагогічних дослідженнях. Уточнено сутність поняття «лідерські якості» як комплексні особистісні утворення, що зумовлюють її стійку лідерську позицію й поведінку; здатність здійснювати помітний вплив на формування групових інтересів та поведінку членів групи; приймати рішення для досягнення групових цілей та брати відповідальність за власні дії та діяльність всієї групи; створювати сприятливу психологічну атмосферу в колективі.

Проаналізовано погляди деяких вітчизняних дослідників щодо переліку визначення лідерських якостей дітей та молоді.

Результати аналізу висновків вітчизняних вчених щодо переліку лідерських якостей, опитування підлітків і педагогів дало змогу виокремити ключові лідерські якості підлітків: комунікабельність, відповідальність, емпатія, критичність мислення, чесність, рішучість, ініціативність.

Окреслено шляхи формування лідерських якостей у підлітків закладів загальної середньої освіти.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності проблеми формування лідерських якостей у підлітків. Перспективу подальших досліджень убачаємо в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування лідерських якостей у підлітків.

Ключові слова: лідер, лідерство, лідерські якості, лідерські навички, формування лідерських якостей, формування лідерських навичок, підлітки, учні закладів загальної середньої освіти.

Kanishevska Lyubov Viktorivna Doctor of Educational Sciences, Professor, corresponding member of the National academy of pedagogical science of Ukraine, Deputy Director for Research and Experimental Work, Institute of Problems on Education National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

Lesyk Angelika Serhiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Acting Dean of the Faculty of Psychological and Pedagogical Education and Arts, Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0003-1886-4088>

THEORETICAL ASPECTS OF FORMING TEENAGERS' LEADERSHIP QUALITIES

Abstract. The article deals with the theoretical aspects of the problem of forming teenagers' leadership qualities.

Adolescence is a sensitive period in forming leadership qualities, as it is characterized by the intensive development of formal-logical and abstract thinking, an increasing interest in social and personal issues, the emergence of a sense of adulthood, a need for social recognition, an expansion of peer communication; weakening of relations with adults and dependence of behaviour on peers.

A content analysis of the definition of "leadership qualities" in national pedagogical studies has been conducted. The essence of the concept of "leadership qualities" is clarified as complex personal formations that determine an individual's stable leadership position and behaviour; the ability to exert significant influence on the formation of group interests and the behaviour of group members; the ability to make decisions aimed at achieving group goals and to take responsibility for both one's own actions and the group's activities; the ability to create a favourable psychological atmosphere within the group.

The views of some national researchers on the list of leadership qualities in children and youth have been analyzed.

The results of analyzing the conclusions of national scholars regarding the list of leadership qualities, as well as surveys of adolescents and educators, allowed for identifying key teenagers' leadership qualities: communication skills, responsibility, empathy, critical thinking, honesty, and decisiveness, proactiveness.

The ways of forming teenagers' leadership qualities in institutions of secondary education have been outlined.

This research does not cover the multifaceted nature of the problem of forming teenagers' leadership qualities. The prospect for further research is to substantiate

theoretically and verify the pedagogical conditions for the formation of teenagers' leadership qualities experimentally.

Keywords: leader, leadership, leadership qualities, leadership skills, forming leadership qualities, forming leadership skills, teenagers, students of institutions of general secondary education.

Постановка проблеми. В умовах найскладнішого для всього українського народу часу – повномасштабної війни російської федерації проти України – усе більшої актуальності набуває проблема пошуку ефективних технологій, моделей формування лідерських якостей в молодого покоління.

У низці законодавчо-нормативних актів, а саме: Конвенції ООН про права дитини, Хартії Ради Європи з освіти та демократичного громадянства і освіти з прав людини, Законах України: «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», Концепції Нової української школи, Програмі «Нова українська школа в поступі до цінностей» наголошується на необхідності виховання особистості, здатної до лідерства на гуманістично-демократичних засадах.

Особливої актуальності набуває проблема формування лідерських якостей у підлітків.

Підлітковий вік – сенситивний період до формування лідерських якостей, оскільки характеризується інтенсивним розвитком формально-логічного та абстрактного мислення; посиленням інтересу до соціальних та особистісних питань; розвитком почуття дорослості; потребою у соціальному визнанні; розширенням кола спілкування з однолітками; послабленням зв'язку із дорослими та залежністю поведінки від ровесників.

Сучасні підлітки є представниками «покоління зумерів», які є «першими, хто по-справжньому виріс в епоху смартфонів і соціальних мереж» [16].

Дослідниця Р. Сойчук зазначає, що для сучасних підлітків характерні наступні особливості: підвищене візуальне сприйняття інформації; швидкість та мобілізація; непосидючість, гіперактивність, складність концентрації уваги на одному завданні; життя в єдності віртуального та реального світів; перевага спілкування онлайн; потяг до досліджень і розробок; розвинена інтуїція, швидкість ухвалення рішень; поцінування комунікації [12, С. 220–224].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування лідерських якостей дітей та учнівської молоді знайшла відображення в працях сучасних українських дослідників: Д. Алфімова [1], Б. Головенко [2], М. Гриньової [3], Т. Єрмак [4;5], В. Карманенко [6], О. Косенчук [7], О. Павлюк [8], М. Риженко [9], А. Семенова [10], Н. Семченко [11], Р. Сойчук [12], Р. Сторожева [13], Н. Сушик [14], В. Ягоднікової [15] та інших.

Досліджуючи проблему формування лідерських якостей старшокласників в особистісно зорієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи, В. Ягоднікова розробила й впровадила експериментальну технологію

формування лідерських якостей старшокласників, яка передбачала реалізацію таких педагогічних умов: урахування особливостей і розвиток мотивації лідерства старшокласників; забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей старшокласників; створення стимулювального і розвивального середовища з використанням інтерактивних форм роботи (КТС, тренінги, рольові ігри); створення гуманних відносин суб'єктів виховання [15, С. 3]. Також дослідниця розробила методичне забезпечення процесу формування лідерських якостей старшокласників (програма виховання школярів «Я – Українець», завданнями якої були: забезпечення умов для особистісного зростання і самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних і власних інтересів; формування особистості, наділеної сучасним світоглядом, компетентної у виборі рішень, здатної до самоорганізації і адаптації в соціумі. Програма включала наступні модулі: «Я – особистість», «Я – громадянин України», «Я серед людей», «Я і моє здоров'я», «Я і природа», «Я і творчість», «Я в цілому світі». Основними формами реалізації програми були: школа лідера, КТС, тренінги, турніри, захисти творчих проєктів. Відтак учні набували вмінь: працювати в групі, брати відповідальність на себе, бути впевненим у собі, бути толерантним до інших тощо [15, С. 10.].

О. Косенчук за результатами узагальнення наукових доробків зарубіжних та вітчизняних дослідників лідерських якостей, опитування старшокласників і педагогів визначила наступні ключові лідерські якості: ініціативність, наполегливість, турботливість. Дослідниця теоретично обґрунтувала та експериментально перевірила соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності міських органів самоврядування: змістово-технологічне забезпечення розвитку суб'єктності лідерів-старшокласників у соціально значущій діяльності; організація навчання старшокласників у школі лідера; налагодження міжсекторної і міжвідомчої взаємодії й координації діяльності дитячих об'єднань міста; підготовка соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів до роботи з лідерами учнівського самоврядування [7, С. 13].

У монографії А. Семенова «Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор» окреслено основні лідерські якості у структурі особистості учня початкової школи: активність, відповідальність, самостійність, ініціативність, емоційна стійкість. Науковець теоретичного обґрунтував та експериментально перевірів педагогічну модель виховання лідерських якостей молодших школярів засобами рухливих ігор. Структурними компонентами моделі є: а) цільовий (визначення мети та виокремлення тих завдань, вирішення яких є необхідним для її досягнення); б) змістовно-технологічний (виокремлення педагогічних умов, а саме: оптимізація взаємодії сім'ї та школи у вихованні лідерських якостей; підготовка вчителів початкових класів до виховання лідерських якостей у процесі організації рухливих ігор; удосконалення змісту рухливих ігор; реалізація основних

етапів процесу виховання в молодших школярів активності, самостійності, ініціативності, емоційної стійкості; в) оцінювально-результативний (оцінювання результатів виховання лідерських якостей у молодших школярів за показниками когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісного критеріїв [10, С. 172].

У дисертаційному дослідженні М. Гриньової «Виховання лідерських якостей учнів основної школи в умовах е-партисипативного проєктування» визначено та класифіковано лідерські якості з урахуванням гуманістично-демократичного спрямування лідерства; обґрунтовано педагогічні умови виховання лідерських якостей учнів основної школи, а саме: здійснення педагогічної модерації реалізації учнівських партисипативних проєктів; організація цифрового простору взаємодії суб'єктів виховання. Дослідниця розробила ряд моделей лідерства: індивідуального, демократичного, партисипації та прояву демократії та характеристики демократичного лідерства; чотирирівневу модель партисипації; співвідношення партисипації та самоврядування. Цінним для виховання лідерських якостей учнів основної школи у процесі е-партисипативного проєктування є розроблене та апробоване М. Гриньовою науково-методичне забезпечення, що включає: навчальні програми і курси підвищення кваліфікації «Виховання лідерських якостей у підлітків засобами партисипативного проєктування», «Учнівське самоврядування: моделюємо разом»; навчальних модулів: «Міжособистісна комунікація суб'єктів виховного процесу», «Ефективне спілкування: безпека, довіра, емпатія», «Можливість онлайн-формату взаємодії в організації виховного процесу» тощо [3].

Проте, проблема аналізу теоретичних аспектів формування лідерських якостей підлітків не дістала належного висвітлення в наукових дослідженнях.

Мета статті – проаналізувати теоретичні аспекти проблеми формування лідерських якостей підлітків.

Виклад основного матеріалу. Лідер – «суспільно активна особистість, яка має відповідні лідерські якості та ціннісні орієнтації, що дають змогу позитивно впливати на іншого суб'єкта чи групу, мобілізуючи їх на досягнення суспільно значущих цілей задля зміни певних соціальних ситуацій» [7, С. 7].

Поділяємо позицію Р. Сторожева, що «сучасне розуміння лідерства трактує його як нову якість управління людськими ресурсами, в якій засадничими є знання та вміння оперативно реагувати на суспільні зміни, приймати відповідальні рішення, брати на себе відповідальність за їх реалізацію» [13, С. 21].

Аналіз вітчизняних наукових досліджень дозволяє стверджувати, що поняття «лідерські якості» трактуються вченими з різних точок зору.

Контент-аналіз дефініції поняття «лідерські якості» у вітчизняних педагогічних дослідженнях узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Контент-аналіз дефініцій поняття «лідерські якості» у працях вітчизняних дослідників

Автор	Дефініція поняття
Д. Алфімов	Узагальнені властивості лідера створювати нове бачення розв'язання проблеми, успішно впливати на послідовників у напрямі досягнення групою або організацією цілей [1, С. 168].
М. Гриньова	Порівняно стійка й водночас динамічна синергетична єдність інтелектуальних, психологічних та соціальних якостей особистості, необхідних для визнання в суспільній групі за особою позиції лідера та забезпечення ефективного лідерства [3].
Б. Головенко	Сукупність індивідуально-особистісних і соціально-психологічних властивостей особистості, що дозволяють їй виконувати роль лідера в групі [2, С. 29].
В. Карманенко	Певні риси особистості, необхідні для ефективного впливу на інших людей з метою досягнення поставлених цілей [6, С. 53].
О. Павлюк	Комплексні особистісні утворення, що зумовлюють відносно стабільну лідерську поведінку особистості по відношенню до себе й довкілля [8, С. 47].
М. Риженко	Стала сукупність властивостей і рис особистості, що забезпечують її спроможність розуміти й відображати інтереси групи людей, активно впливати на них, а також вести їх за собою на шляху реалізації поставлених загальногрупових цілей [9].
Н. Семченко	Різновид соціально-психологічних властивостей особистості, які відображають її ставлення до людей і суспільства й виявляються в суспільній поведінці та вчинках [11].
В. Ягоднікова	Риси особистості, які забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні й соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і приводять до досягнення мети [15].

Уточнено сутність поняття «лідерські якості» як комплексні особистісні утворення, що зумовлюють її стійку лідерську позицію й поведінку; здатність здійснювати помітний вплив на формування групових інтересів та поведінку членів групи; приймати рішення для досягнення групових цілей та брати відповідальність за власні дії та діяльність всієї групи; створювати сприятливу психологічну атмосферу в колективі.

Нам імпонує наукова позиція Т. Єрмак, яка трактує лідерські навички як якісні та кількісні зміни в структурі особистості, що виявляються у здатності до виконання функцій лідера, здійснення соціально значущої діяльності [4, С. 162].

Необхідними навичками лідера, на думку дослідниці, є: емоційний інтелект, емпатія; медіаграмотність, інформаційна гігієна; вміння управляти увагою; екологічне мислення; критичне мислення й уміння знаходити нестандартні рішення; кооперативність; уміння розв'язувати нестандартні

задачі в кооперації; здатність учитися, обирати власні стратегії навчання [5, С. 221]. Вважаємо за необхідне до вищенаведеного переліку лідерських навичок учнів додати такі, як-от: уміння чітко висловлювати свої думки, підтримувати діалог; стратегічне мислення; здатність надихати та спонукати інших до дії.

Вітчизняні дослідники роблять численні спроби виокремлення якостей ефективного лідера.

Так, Н. Семченко пропонує такі групи лідерських якостей: 1) інтелектуально-креативні (швидкість, гнучкість, аналітичність, критичність, продуктивність, точність, послідовність, ерудованість, компетентність тощо); 2) морально-вольові (людинолюбство, соціальна відповідальність, порядність, чесність, оптимізм, альтруїзм, принциповість, сумлінність, самокритичність, дисциплінованість, честолюбність, упевненість у собі та своїх силах, мужність, рішучість, наполегливість тощо); 3) організаторсько-ділові (цілеспрямованість, переконливість, організованість, діловитість, активність, енергійність, заповзятливість, дієвість, об'єктивність, справедливість, доброзичливість тощо); 4) емоційно-комунікативні (товариськість, комунікабельність, спостережливість, емпатичність, експресивність, ініціативність, репрезентативність тощо) [11].

Науковець Д. Алфімов окреслює лідерські якості старшокласників серед яких:

- відповідальність, вимогливість до себе, до людей, у виконанні справи;
- чесність перед собою і людьми;
- самостійність у виконанні дорученої справи;
- здатність до співчуття і співпереживання (емпатія);
- здатність активно впливати на інших;
- вміння спілкуватися та уважно слухати співрозмовника, комунікабельність;
- організованість у будь-якій сфері життєдіяльності;
- вміння бути прикладом для інших у поведінці й діяльності;
- упевненість у собі;
- досвідченість у виконанні доручених справ;
- вміння управляти собою, своїми емоціями;
- готовність приймати відповідальні рішення [1, С. 430].

Дослідниця Н. Сушик серед якісних характеристики, які забезпечують ефективне лідерство, виокремлює наступні: цілеспрямованість, відповідальність, моральність, толерантність, чесність, справедливість, креативність, комунікативність, працездатність, організованість, рішучість, самостійність, наполегливість, активність, ініціативність, впевненість в собі, врівноваженість, прагнення до самовдосконалення та самореалізації [14, С. 11–115].

О. Павлюк зазначає, що лідерство має гуманістичне підґрунтя та виокремлює наступні групи лідерських якостей:

- мотиваційно-вольові – якості, необхідні лідеру для спрямування себе та мотивації інших на постановку і досягнення цілей (енергійність, красно-

мовність, мотивація успіху, наполегливість, натхнення, оптимізм, самоконтроль, вміння управляти часом, упевненість у собі);

– когнітивно-креативні – якості, необхідні лідеру для продукування ефективних та оригінальних підходів до розв’язання завдань і ухвалення раціональних рішень (допитливість, інтелектуальна лабільність, інформаційна грамотність, когнітивна гнучкість, креативність, критичність мислення, розсудливість);

– інтеграційно-діяльнісні – якості, необхідні лідеру для налагодження ефективної співпраці в межах суспільної групи (готовність до співпраці, доброта, ініціативність, комунікабельність, розвиток інших, вміння дискутувати, вміння розв’язувати конфлікти, вміння організовувати);

– емоційно-рефлексивні – якості, необхідні лідеру для саморозвитку та налагодження ефективного спілкування в суспільній групі (вдячність, гумор, емпатія, рефлексивність, стресостійкість, точна самооцінка, вміння прощати);

– етично-ціннісні – якості, які стосуються доброчесності та етичності поведінки лідера (відповідальність, порядність, скромність, справедливість, толерантність, хоробрість, чесність) [8].

М. Гриньова на основі аналізу вітчизняних наукових досліджень узагальнила підходи науковців щодо класифікації лідерських якостей:

– за природою походження: вроджені (пов’язані з притаманним людині доміантним типом темпераменту і передаються генетично) та набуті (формується і розвиваються у людини під час соціалізації);

– за можливістю розвитку: статичні і динамічні;

– за значущістю: загальні (посилують вірогідність того, що людина може бути лідером, однак не гарантують цього) та специфічні (пов’язані з впливом та взаємодією і необхідні для виконання безпосередніх функцій лідера);

– за спрямованістю прояву: спрямовані на себе та спрямовані на інших;

– за характером прояву: постійні (є типовими для повсякденної практики лідера), ситуативні (проявляються в конкретних ситуаціях лідерства, але не є типовими для повсякденної практики лідера);

– за сутністю: фізіологічні (характеризують особливості зовнішнього вигляду, здоров’я, рухової активності лідера), інтелектуальні (корелюють з когнітивним інтелектом лідера), психологічні (корелюють з емоційним інтелектом лідера) та соціальні (корелюють з соціальним інтелектом лідера) [3, С. 62–63].

Відтак зазначимо, що у вітчизняному науковому дискурсі існують численні спроби виокремлення великого переліку лідерських якостей найбільш пріоритетних для ефективного лідерства. Це пов’язано з «існуванням різних тлумачень понять «лідер», «лідерство», структури властивостей особистості [3, С. 54].

Поділяємо позицію М. Гриньової, яка стверджує, що значущість лідерських якостей залежить від контексту ситуації, адже успішність лідерства визначається здатністю проявляти потрібні якості у відповідних ситуаціях [3, С. 54].

Результати аналізу висновків вітчизняних вчених (Д. Алфімова, Б. Головенко, М. Гриньової, В. Карманенко, О. Косенчук, О. Павлюк, М. Риженко, А. Семенова, Н. Семченко, Р. Сойчук, Р. Сторожева, Н. Сушик, В. Якоднікової та інших) щодо виокремлення якостей ефективного лідера, а також опитування підлітків і педагогів, дало змогу виокремити ключові лідерські якості підлітків: комунікабельність, відповідальність, емпатія, критичність мислення, чесність, рішучість, ініціативність.

Висновки. Окреслено шляхи формування лідерських якостей у підлітків закладів загальної середньої освіти, а саме: забезпечення цілеспрямованого розвитку лідерських якостей підлітків у роботі учнівського самоврядування; проведення мотиваційних тренінгів; стимулювання та підтримка підлітків у їхньому прагненні стати ефективними лідерами; використання інтерактивних форм роботи (КТС, брифінги, благодійні акції, саміт лідерів, дебати, флеш-моби, волонтерські проекти тощо).

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності проблеми формування лідерських якостей у підлітків. Перспективу подальших досліджень убачаємо в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування лідерських якостей у підлітків.

Література:

1. Алфімов Д. Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості у сучасній загальноосвітній школі : дис. ... докт. пед. наук. Луганськ, 2012. 496 с.
2. Головенко Б. Педагогічні умови формування лідерських якостей фахівців з адміністративного менеджменту у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук. Вінниця, 2017. 294 с.
3. Гриньова М. Виховання лідерських якостей учнів основної школи в процесі е-партисипативного проектування: дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2024. 290 с.
4. Єрмак Т. Форми і методи формування лідерських навичок учнів закладів загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 4, 2022. С. 160–164.
5. Єрмак Т. М. Формування лідерських навичок учнів як соціальна й педагогічна проблема. *Інноваційна педагогіка*, Вип. 21. Т. 1, 2020. С. 221–225 с.
6. Карманенко В. Педагогічні умови формування лідерських якостей у студентів економічних університетів: дис. ... канд. пед. наук. Полтава, 2019. 274 с.
7. Косенчук О. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2013. 23 с.
8. Павлюк О. Психологічні умови розвитку лідерських якостей учнів ПТНЗ : дис. ... докт. філос. Київ, 2023. 469 с.
9. Риженко М. Виховання лідерських якостей підлітків у тимчасових дитячих об'єднаннях. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*, 2013. № 1. С. 354–357.
10. Семенов А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор. Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. 217 с.
11. Семченко Н. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності: дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2004. 215 с.

12. Соичук Р. Інформаційно-комунікаційні технології у виховному процесі та сучасне підростаюче покоління: погляд на проблему. *Інноватика у вихованні*, 2016. Вип. 4. С. 220–230.
13. Сторожев Р. Стан дослідження проблеми лідерства у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Держави і регіони. Державне управління*. 2017. № 3. С. 21–25.
14. Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. – Луцьк, 2013. № 7. С. 110–115.
15. Ягоднікова В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно зорієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2006. 17 с.
16. 8 digital life skills all children need – and a plan for teaching them. World Economic Forum : веб-сайт. URL: <http://surl.li/rimah> (дата звернення: 23.02.2025).

References:

1. Alfimov D. (2012). *Teoriia i metodyka vykhovannia liderskykh yakosteï osobystosti u suchasniï zahalnoosvitniï shkoli* [The theory and methodology of educating leadership qualities of personality in modern secondary schools] : dys. ... dokt. ped. nauk. Luhansk, 496 s. [in Ukrainian].
2. Holovenko B. (2017). *Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakosteï fakhivtsiv z administratyvnoho menedzhmentu u vyshchyykh navchalnykh zakladakh* [Pedagogical conditions for forming leadership qualities in administrative management specialists in higher education institutions] : dys. ... kand. ped. nauk. Vinnytsia, 294 s. [in Ukrainian].
3. Hrynova M. (2024). *Vykhovannia liderskykh yakosteï uchniv osnovnoi shkoly v protsesi e-partysypatyvnoho proiektuvannia* [Educating leadership qualities among school students through e-participation projects]: dys. ... kand. ped. nauk. Odesa, 290 s. [in Ukrainian].
4. Yermak T. (2022). *Formy i metody formuvannia liderskykh navychok uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. [Forms and methods of forming leadership skills of students in institutions of secondary education] *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 4. S. 160–164. [in Ukrainian].
5. Yermak T. M. (2020). *Formuvannia liderskykh navychok uchniv yak sotsialna y pedahohichna problema*. [Forming students' leadership skills as a social and pedagogical problem] *Innovatsiina pedahohika*. 21(1). S. 221–225. [in Ukrainian].
6. Karmanenko V. (2019). *Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakosteï u studentiv ekonomichnykh universytetiv* [Pedagogical conditions for forming leadership qualities of students in economic universities] : dys ... kand. ped. nauk. Poltava, 274 s. [in Ukrainian].
7. Kosenchuk O. (2013). *Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakosteï starshoklasnykiv u diïalnosti uchnivskoho samovriaduvannia* [Socio-pedagogical conditions for the development of leadership qualities among high school students through student self-governance]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv, 23 s. [in Ukrainian].
8. Pavliuk O. (2023). *Psykhohichni umovy rozvytku liderskykh yakosteï uchniv PTNZ* [Psychological conditions for developing leadership qualities among students of institutions of vocational and technical education] : dys. ... dokt. filos. Kyiv, 469 s. [in Ukrainian].
9. Ryzhenko M. (2013). *Vykhovannia liderskykh yakosteï pidlitkiv u tymchasovykh dytiachykh obiednanniakh*. [Educating leadership qualities in adolescents in temporary children's associations]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykhohii*, 1. S. 354–357. [in Ukrainian].
10. Semenov A. (2014). *Vykhovannia liderskykh yakosteï u molodshykh shkoliariv zasobamy rukhlyvykh ihor*. [Educating leadership qualities among primary school students through active games]. Uman: VPTs «Vizavi», 217 s. [in Ukrainian].

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 3(49) 2025

11. Semchenko N. (2004). Pedagogichni umovy formuvannia liderskykh yakostei maibutnikh uchyteliv u pozaaudytornii diialnosti [Pedagogical conditions for developing leadership qualities of future teachers through extracurricular activities]: dys. ... kand. ped. nauk. Kharkiv, 215 s. [in Ukrainian].

12. Soichuk R. (2016). Informatsino-komunikatsiini tekhnolohii u vykhovnomu protsesi ta suchasne pidrostaiuche pokolinnia: pohliad na problemu. [Information and communication technologies in the educational process and the modern younger generation: a view on the problem]. *Innovatyka u vykhovanni.*, 4. S. 220–230. [in Ukrainian].

13. Storozhev R. (2017). Stan doslidzhennia problemy liderstva u vitchyznianii ta zarubizhnii literaturi. [The state of research on leadership in national and international studies]. *Derzhavy i rehiony. Derzhavne upravlinnia.* 3. S. 21– 25. [in Ukrainian].

14. Sushyk N. (2013). Teoretychni osnovy formuvannia liderskykh yakostei uchnivskoi molodi. [Theoretical foundations of forming leadership qualities among youth]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky.* Lutsk, 7. S. 110–115. [in Ukrainian].

15. Yahodnikova V. (2006). Formuvannia liderskykh yakostei starshoklasnykiv v osobystisno zoriientovanomu vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly [Forming leadership qualities among high school students within a person-cantered educational process in general secondary schools] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Luhansk, 17 s. [in Ukrainian].

16. 8 digital life skills all children need – and a plan for teaching them. World Economic Forum : веб-сайт. URL: <http://surl.li/rimah> (data zvernennia: 23.02.2025). [in English].